

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

MOPHATO 12

SETSWANA PUO YA GAE (HL)

PAMPIRI YA NTLHA (P1)

TLHAKOLE/MOPITLWE 2011

MADUO: 70

NAKO: 2 diura

Pampiri e, e na le ditsebe di le 10.

DITAELO

1. Pampiri e, e arogantswe ka DIKAROLO di le THARO:

KAROLO YA A:	Tekatlhaloganyo	(30)
KAROLO YA B:	Tshosobanyo	(10)
KAROLO YA C:	Tiriso ya puo	(30)
2. Buisa ditaelo TSOTLHE ka kelotlhoko.
3. Araba dikarolo TSOTLHE.
4. Simolola karolo NNGWE le NNGWE mo tsebeng e NTŠHWA.
5. Thala mola morago ga karolo nngwe le nngwe.
6. Kwala dinomoro tsa dikarabo jaaka di tlhagelele mo pampiring ya dipotso.
7. Tlogela mola mo magareng a dikarabo tsa gago.
8. Kwala sentle ka mokwalo o o buisegang.
9. Tlhokomela mopeleto le popego ya dipolelo.

KAROLO YA A: TEKATLHALOGANYO**POTSO 1****1.1 Buisa temana e e latelang, mme morago o arabe dipotso.**

Naga ya rona e fetogile sentlhaga sa barekisi ba diritibatsi. Dipatlisiso di senola fa barekisi go tswa mono gae le mafatshe a a kwa ntle, ba dirisa batho ba ba farologaneng go di ba rekisetsa. Barekisi ba, e ka nna bangwe ba diopedi, batshameki ba kgwele ya dinao le baithuti tota. Se, se fitlhelwa se ikadile jaaka thotse kwa porofenseng ya Gauteng segolobogolo kwa mafelong a tshwana le Hillbrow, Yeoville le Sunnyside mo Tshwane.

Mafelo a, bangwe ba a bitsa kwa ga mme-ga-a-mpone. Dingwe tsa diritibatsi tse di tletsetletseng mo mafelong a, ke motekwane, dimenteraka le khokheine. Bagwebi ba tsietsa diopedi ka go ba eleletsa gore seritibatsi sa khokheine se ka ba kgontsha go opela ka manontlhotlho. Theko ya sona e kwa mankalankaleng. Se, se tlhalosa gore ba felelwa ke madi fa ba se dirisa.

Bontsi jwa diopedi le batshameki bangwe ba kgwele ya dinao ba tshaba go itlhagisa fa e setse e le makgoba a diritibatsi, e tswe go le thuso e ba ka e bonang jaaka go isiwa kwa ditikwatikweng tsa tsosoloso. Mo mafelong a, ba ka bona thuso ya go tswela mokgwa o o maswe o. Bangwe bona ba a itlhagisa, mme ba bone thuso fa ba itemogile e bile ba tsere tshwetso ya go latlha diritibatsi.

Ntlha ya tiriso ya diritibatsi mo diopeding le batshameki e sa ntse e ralatsa barati kgotsa batshegetsu le naga gonne fa ba sa ntse ba re ba ipela ka motshameki yo o rileng, o ya ka lenga la seloko, mme ba sale ba beile diatla mo phatlang, ba sa itse gore matsapa di a tsaya kae.

Baitseanape ba saense ba tlhalosa gore khokheine e dirwa go tswa mo mofuteng mongwe wa semela, mme dingaka di e dirisa jaaka seritibatsi sa maitirelo. Bogale jwa diritibatsi dingwe bo fetola motho lekgoba fa a se na go di goga gangwe fela.

Go bonala fa e le maaka a matala fa khokheine e ka kgontsha seopedi go opela jaaka go kaiwa. Fa o ka fetoga lekgoba la diritibatsi, o ipona o le morena wa lefatshe, mme o senyegelwa ke madi, lelapa le a thubega, le mmele tota o a koafala, mo bangwe ba feleletsang ba ja ditlhare ka meno.

Thekiso ya diritibatsi e ka koafatsa itsholelo ya naga gonne madi a a bonwang ke barekisi ba diritibatsi ba ba tlhagang kwa dinageng tse di kwa ntle, a romelwa gape kwa go tsona. Se segolo ke gore baagi ba Aforikaborwa ba tshwanetse ke go ipopa ngata e le nngwe, mme ba lwantshe bagwebi ba diritibatsi pele di senya naga e ya rona.

[E fetoletswe go tswa go *Sowetan*, 2002-03-17]

- 1.1.1 Naya mefuta e MEBEDI ya diritibatsi. (2)
- 1.1.2 Go ya ka tlhaloso ya baitseanape, khokheine e dirwa ka eng? (1)
- 1.1.3 Naya lebaka le le dirang gore khokheine e nne le kgogedi mo diopeding. (2)
- 1.1.4 Ke lefelo lefe mo porofenseng ya Gauteng le le itsegeng ka theko e e kwa godimo ya diritibatsi? (1)
- 1.1.5 Ditlamorago tsa tiriso e e botlhaswa ya diritibatsi ke dife? Fa di le THARO fela. (3)
- 1.1.6 Go ya ka wena, thekiso ya diritibatsi mo mebileng e ka fedisiwa jang? (2)
- 1.1.7 Tlhalosa gore itsholelo (ikonomi) ya naga e ka angwa jang ke thekiso ya diritibatsi. (2)
- 1.1.8 A diritibatsi di mosola mo matshelong a rona? Tshegetsisa karabo ya gago ka lebaka. (2)

1.2 Leba setshwantsho se se latelang, mme morago o arabe dipotso.

[Monate wa Setswana, D Matjila le ba bangwe]

- 1.2.1 Ke tiro efe e rre yo o mo setshwantshong a e dirileng? (1)
- 1.2.2 Re ka dira eng go tshola tikologo ya rona e le phepa? (2)
- 1.2.3 Ditlamorago tsa go latlhela matlakala gongwe le gongwe ke dife? (2)
- 1.2.4 Naya maikutlo a gago mabapi le se se diragalang mo setshwantshong. (2)

- 1.2.5 Go ka dirwa eng se se mosola ka leswe le le mo dikgetsaneng? (2)
- 1.2.6 Go ya ka wena, go ka dirwa eng ka motho yo o latlhelang leswe gongwe le gongwe? (2)
- 1.2.7 Puso e ka thusa jang go rotloetsa batho go phepafatsa tikologo? (2)
- 1.2.8 A go siame go sotla batho ba ba itirelang lotseno ka go phepafatsa tikologo? Tshegetsa karabo ka lebaka. (2)

PALOGOTLHE YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: TSHOSOBANYO**POTSO 2**

Buisa temana e e latelang ka kelotlhoko, mme morago o e sosobanye ka mafoko a gago. Boleele e nne mafoko a a ka nnang 80 – 90. Tlhokomela gore o se fete palo ya mafoko a a neilweng mme kwa bofelong o neye palo ya mafoko a o a kwadileng.

Go ima ga bana ke mathata a a rontshang bana ditshwanelo tsa bona. Lefatshe leno ka bophara le aparetswe ke go ima ga bana. Se, ke thulaganyo e e ka bong e sa rulaganyediwa, gape ga e batlege ka gonne e a bo e sa ipaakanyediwa. Bana ba le bantsi e setse e le batsadi ba ba sa nyalwang. Ba ntshiwa ke boimana mo sekolong, bangwe ba imisa ba bangwe ba bo ba ba tlogela e nna dibonwa ke yo o imileng.

Go tla lemogwa gore ba a bo ba sentse nako ya bone ya go ithuta, ya barutabana le ditsompelo tsa go ithuta. Bothata ke gore, mo makgetlong a mantsi, mosetsana ke ene a nyelwang ke khudu. Mosimane fa go nna jaana o tsena ka lenga la seloko, go ratana go bo go fedile. Bana ba tshwanetse go itse gore thuto e tla pele ga menate yotlhe.

Se se ngomolang pelo ke gore bangwe ba senyegelwa ke dikolo ba sa le mo mephatong e e kwa tlase; bangwe ba a bo ba sa ntse ba simolola mophato wa ntlha mo dikolong tse dikgolwane, fa bangwe bone ditlhatlhobo tsa makgaola-kgang di nkgankga fa pele ga bone. Jaanong ba simolola go šadikanya matlho e le gone ba lemogang fa ba lerile mathata.

Tsholofelo ke gore fa ba ka itshwara ba utlwisisa, ba tla dirisa ditsompelo tsotlhe tsa boiphemelo; ga ba ka ke ba tsena mo mathateng a boimana. Tota fela mo ngwaong ya Setswana bana ba a ikgaphe. Ba ne ba dira jalo le go tswa ga Lowe, e bile go ba tswela molemo. Ba ne ba dira fela jalo e le go batla isago e e molemo. Ruri boimana bo rontsha bana bokamoso bo bo siameng.

[Segarona, EE Poee le ba bangwe]

PALOGOTLHE YA KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: TIRISO YA PUO**POTSO 3**

3.1 Buisa temana e e latelang, mme morago o arabe dipotso.

Go ne go fetile dibeke di se kae fa mogokgo a bitsa komiti ya sekolo. Go ne go le melato e e thibang letsatsi. Fela konokono mo gare ga yona yotlhe e ne e le go nwa bojalwa le bana ba sekolo. Ka a ne a sa ikobele mogokgo le komiti, batlhatlhabi ba tsaya tshwetso ya go mo koba nakwana mo tirong ka tsholofelo ya gore gongwe a ka fetoga. A lemoga ditshiamololo tsa gagwe, a ikopa maitshwarelo mme tsotlhe tsa boela mannong.

Ee, gongwe motho mongwe a ka dira jaaka ba ne ba akanya fela e seng ena. Tota e rile fa ba tla lemoga gore go padile padipadi ke fa jaanong a ya go boka batlhatlhabi ka ditlhapa kwa kantorong ya sedika, a lateletse noga mosimeng gore e dire se e se ratang. E rile ba sa ntse ba tshwerwe ke kgakge, a gagola setifikeiti sa gagwe sa borutabana a bo a fisa lekwalo la gagwe la thapo.

"Salang le tironyana eo ya lona ya bodidi makgalagatsana ke lona, ke tlaa tsoga ke le thapa gore le ntirele mo tshingwaneng ya merogo ka lengwe la malatsi."

A bua jalo a tsena mo sejanageng sa gagwe sa maemo.

Morago ga go lelekwa kwa tirong semmuso ditshenyegelo le tsona tsa ya magoletsa. A sa itsape go thapa sekgotlokgotlo sa bogolo jo bo boifisang mo gare ga mpa ya toropo ya Tshwane. E le lefelo la boitapoloso la morolo o mosesane. Go sa duelwe sepe. Go jewa ena, go nowa ena, e bile go robalwa ena. Sengwe le sengwe se re ena wee!

E ne e le ka lengwe la malatsi fa a ne a tsena kwa gae, tota a palelwa le ke go botsa matsogo a matsogo. A itlhokomolosa mosadi wa gagwe yo o neng a lela sa matlhotlhapelo. E rile fa a fetsa go phutha diaparo tsa gagwe tsotlhe a di tsenya mo sutukeiseng. O ne a ipaakanyetsa go tswa fa a utlwa mokgwasa wa motho o tla ntlheng ya gagwe. Matene a bua a ntse a sisa pelo.

[Dintelo, DS Matjila le ba bangwe]

3.1.1 Bolela gore mafoko a a nyenyefaditsweng a dirisitswe go kaya eng mo dipolelong tse di latelang:

- (a) Batlhatlhabi ba tsaya tshwetso ya go mo kgaola mo tirong **nakwana**. (1)
- (b) Salang le **tironyana** eo ya lona ya bodidi. (1)

3.1.2 Dirisa matlhophi a a latelang mo dipolelong tse o di itlhametseng:

- (a) Yotlhe (1)
- (b) Tsotlhe (1)

- 3.1.3 Bolela gore maemedi a a thaletsweng a dirisitswe jang mo dipolelong tse di latelang:
- (a) Salang le tironyana eo ya lona ya bodidi. (1)
 - (b) Morago ga go lelekwa kwa tirong semmuso, ditshenyegelo le tsona tsa ya magoletsa. (1)
- 3.1.4 Nopola lelatlhelwa mo temaneng o bo o le dirise mo polelong e o itlhametseng yona. (2)
- 3.1.5 Naya maina a mediriso e e dirisitsweng mo dipolelong tse di latelang:
- (a) Go jewa ena, go nowa ena. (1)
 - (b) Sengwe le sengwe se re ena. (1)
- 3.1.6 Fa tlhaloso ya maele a a latelang:
- (a) Go latelela noga mo mosimeng. (1)
 - (b) Go tshwarwa ke kgakge. (1)

3.2 Buisa temana e e latelang, mme morago o arabe dipotso.

Mosadimogolo o ne a sa ijese dijo tsa ditoro ka morwadie, Pulane, o ne a le mo mophatong wa makgaolakgang wa Materiki kwa sekolong se segolo sa Kilnerton. Ba ne ba sa tswa go baya merwalorwalo ya ga Pulane ka mo ntlong, motsadi le morwadie ba dumedisane ba bo ba atlana fa mosadimogolo a gopola pitsa ya gagwe ya motenantšwa. O ne a boela kwa go yona a khukhutha jaaka koko e boela kwa ditsuanyaneng tsa yona morago ga go ntshana bothaka le pekwa, monyeletsa-sika-lookgogo.

Pulane o ne a sala a lebane mo matlhong le montsamaisabosigo wa gagwe, pelo ya gagwe e iteela ka bonako jo bo neng jwa tsenya kgara ya gagwe mosito wa lesole le le thari kwa ntweng, e le gona a iponang borametla jwa go lere segataborukhu sa gagwe mo gae ntle le tetla ya batsadi. Mo pelong o ne a re: "Ke godile fa ke ntse jaana. Kgotsa go gola go tewa fa motho a ntse jang? Balekane ba me ga ba bolo go wa mabele, a me a ntse a ntse motswetswenene. Ka dingwaga ke mo ngwageng wa ntlha go ya go e somamararo. Mo godimo ga moo, mmê ke mo kwaletse le fa a sa nkaraba." Tlhaloganyo ya gagwe e ne e sa ntse e tshwara fa, e lesa fale fa mmagwe a tla go iphara mo phateng go bapa nae. "Dumelang banaka! A dikolo tsa lona di setse di emisitse ka dithuto? Wena ke tla re o mang ngwanaka?"

Pulane o ne a nna bonako go araba mmaagwe, lekolwane le akabetse ga go bula molomo fela, lentswe le ile jaaka la batho ba letse ba opela bosigo jotlhe mo konsarateng. Fa a se na go arabela potso ya go isa meriting ga dikolo tsa bona, o ne a jaretsa mmaagwe go ya nae kwa dipitseng e se re gongwe ba phaphamisiwa ke segau se tlhakane le kgotelele. Mmaagwe o ne a feretlha pitsana ya sešabo e e neng e fetile kgato ya go gadika fa a mo tshela ka tsona go gaisa mo lekwalong le a neng a mo kwaletse lona. "Mma, o batla go nthaya o re ga o a amogela lekwalo la me? Ntlhang ..." "Ga re iketle ka go ntlhatlaganyetsa dipotso jalo ngwanaka. Lekwalo ke le amogetse maabane wa maabane le tla le motswalago mme fa e ka bo e se ka ditiro tse di mpharafarileng tse, ke ne ke tlaa bo ke tlhotse ke le arabile."

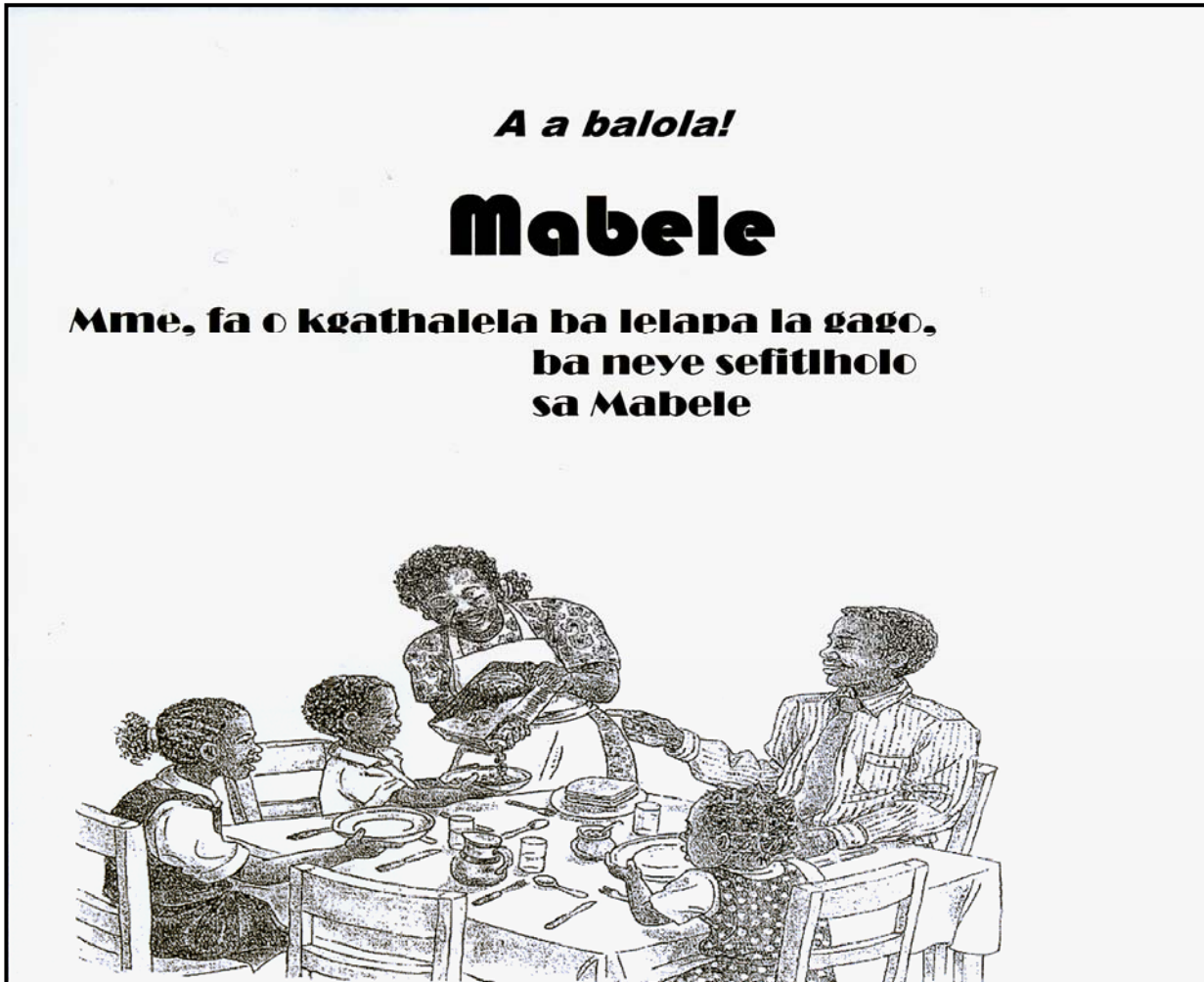
[Mosekaphofu, JE Setshedi]

- 3.2.1 Nopola letlhaodi mo temaneng o bo o le dirise mo polelong e o e itlhametseng. (2)
- 3.2.2 Dirisa matlhalosi a a latelang mo dipolelong tse o itlhametseng tsona.
- (a) Morago (1)
- (b) Ka bonako (1)
- 3.2.3 Bolela gore mabotsi a a thaletsweng a dirisiwa fa o batla go itse eng?
- (a) Kgotsa go gola go tewa fa motho a ntse jang? (1)
- (b) Wena ke tla re o mang ngwanaka? (1)
- 3.2.4 Mafoko a a thaletsweng a dirisitswe jaaka madirimatlhaedi, a dirise mo dipolelong tsa gago jaaka madiritota.
- (a) Pulane o ne a sala a lebane mo matlhong le montsamaisabosigo wa gagwe. (1)
- (b) A dikolo tsa lona di setse di emisitse ka dithuto? (1)
- 3.2.5 Naya maina a dikapuo tse di latelang:
- (a) E iteela ka bonako jo bo neng jwa tsenya kgara ya gagwe mosito wa lesole le le thari kwa ntweng. (1)
- (b) O ne a boela kwa go yona jaaka koko e boela ditsuananyaneng tsa yona. (1)

[22]

POTSO 4

Leba setshwantsho se se latelang, mme morago o arabe dipotso.

[E fetoletswe go tswa go *English New Generation*]

- 4.1 Pharologano e e tlisiwang ke mokwalo wa ditlhaka tse dikgolo le wa tse dinnye mo papatsong e ke efe? (4)
- 4.2 Nopola polelo e e supang gore mabele a a bapatswang a monate. (1)
- 4.3 A polelo e e reng, "Mme, fa o kgathalela ba lelapa, ba neye sefitlholo sa mabele" ke ntlha kgotsa kakanyo? (1)
- 4.4 Tshegetsa karabo e o e neileng mo go 4.3 ka lebaka. (2)

[8]

PALOGOTLHE YA KAROLO YA C: 30
PALOGOTLHE: 70